

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΠΛΟΥΤΟΣ
ΚΑΙ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Από τον Μαρξ στην ψηφιακή οικονομία

Διόρθωση: Όλγα Παπακώστα
Εξώφυλλο: ΜΟΤΙΒΟ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.

© Copyright 2019 Εκδόσεις Τόπος & Κώστας Νάκος
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο
ISBN: 978-960-499-286-7

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς τη γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις Τόπος
Πλαπούτα 2 και Καλλιδρομίου
11473, Αθήνα
Τηλ.: 210 8222835-856
Fax: 210 8222684

www.toposbooks.gr

Κώστας Νάκος

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΠΛΟΥΤΟΣ
ΚΑΙ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Από τον Μαρξ στην ψηφιακή οικονομία

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
----------------	----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΘΙΑΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΥΠΕΡΑΞΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΑΠΟΛΥΤΗ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑ	19
Ο Μαρξ για την αξία της μισθιακής ικανότητας	21
Σχετική υπεραξία.....	26
Απόλυτη και σχετική υπεραξία	32
Η σχετική υπεραξία σήμερα.....	38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΜΙΣΘΙΑΚΗΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ..	47
Η παραγωγή της μισθιακής ικανότητας	47
Η ένταση της εργασίας.....	53
Εκπαίδευση αντί για μόρφωση	62
Οι παράγοντες που αυξάνουν την αξία της μισθιακής ικανότητας....	68

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΜΗ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΕΜΠΟΡΟ-ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ.....	81
Γενική παραγωγική εργασία.....	82
Σμιθ και Μαρξ για την παραγωγική εργασία.....	86
Ο Μαρξ για τον διπλό χαρακτήρα της εργασίας.....	93

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ ΩΣ ΑΞΙΑ ΧΡΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΙΣΘΩΤΟ.....	97
Ωφέλιμο – αναγκαίο εμπόρευμα.....	97
Η εκπαίδευση ως ωφέλιμο εμπόρευμα.....	101
Απλή και διευρυμένη αναπαραγωγή της μισθιακής ικανότητας.....	106
Χρήσιμο και υποχρεωτικό εμπόρευμα.....	110
Κοινωνικά μη αναγκαίο εμπόρευμα.....	114

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ.....	121
Παραγωγικό κεφάλαιο – ωφέλιμη εργασία.....	122
Μεταποίηση – βιομηχανία.....	126
Καθαρός χρόνος κυκλοφορίας – εμπορευματικό κεφάλαιο.....	134

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	141
Παραγωγή στην κυκλοφορία;.....	141
Διάσπαση του διπλού χαρακτήρα της εργασίας.....	148
Η χειραφέτηση του εμπορικού κεφαλαίου.....	153
Οι κυρίαρχες απόψεις για την παραγωγική εργασία.....	163
Σε τι έγκειται η αναγκαιότητα της εργασίας.....	171
Πώς ορίζεται ο παρασιτισμός.....	176

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΕΙΚΟΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ.....	185
Η διαφήμιση.....	185
Ο παρασιτισμός γίνεται κυρίαρχος.....	190
ΑΕΠ – συσσώρευση και παραγωγή.....	199
Η εργασία στο παρασιτικό κεφάλαιο.....	204
Η σχέση παρασιτικού κεφαλαίου και μισθιακής ικανότητας.....	210
Τα χρυσοφόρα επαγγέλματα.....	218
Η άυλη οικονομία της γνώσης.....	222
Μισθωτοί του δημοσίου.....	227
Περαιτέρω ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.....	237

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

ΟΙ ΔΙΑΜΟΡΦΟΥΜΕΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΚΕΡΔΟΥΣ ...	245
Ποσοστό κέρδους και υπεραξίας.....	245
Η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους	249
Η ανοδική τάση του ποσοστού κέρδους	253
Ο ρυθμός ανόδου του ποσοστού κέρδους.....	260
Τεχνολογία – σύνθεση κεφαλαίου	264
Τεχνολογία και ποσοστό υπεραξίας.....	273
Μη παραγωγική εργασία και ποσοστό κέρδους	278
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ	287
Από τη βιομηχανία στην τραπεζοκρατία.....	287
Καπιταλισμός και γενικευμένος αυτοματισμός: Έννοιες ασυμβίβαστες;	292
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	297

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η προσπάθεια του κάθε ερευνητή να δει και να ερμηνεύσει τη σημερινή οικονομική πραγματικότητα σε σύγκριση με την αμέσως προηγούμενη κεφαλαιοκρατική παραγωγή, αυτή της μεγάλης βιομηχανίας, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, αλλά και αποκαλυπτική. Βλέποντας μέσα από αυτό το μπρος πίσω την εξέλιξη της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας αντιλαμβάνεται κάποιος καλύτερα το οικονομικό περιβάλλον που σήμερα δημιουργείται. Κρίνεται η σημερινή μεταβιομηχανική οικονομία όχι μόνο σε σχέση με τη βιομηχανική, αλλά και μέσα από την πορεία του χθες στο σήμερα και αναδεικνύεται καλύτερα αυτό που σήμερα γεννιέται. Προσδιορίζεται πολύπλευρα ο σημερινός κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής. Έτσι τα στοιχεία της εντυπωσιακής τεχνολογικής προόδου δεν κρύβουν τα πρωτοεμφανιζόμενα σε αυτή την περίοδο φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού, όπως και τα όποια κοινωνικά προβλήματα δεν συσκοτίζουν την ίδια την εξέλιξη.

Σε αυτή τη συγκριτική διαδικασία σημείο αναφοράς αποτελεί το θεωρητικό οικονομικό έργο του Καρλ Μαρξ. Όχι με την έννοια βέβαια ότι η μαρξιστική σχολή ανάλυσης των κοινωνικών και οικονομικών δεδομένων από μόνη της παρέχει διαβατήριο ελεύθερης πρόσβασης στην αλήθεια. Και αυτή η ίδια η μέθοδος ανάλυσης, όπως και γενικότερα κάθε οικονομική ή άλλη θεώρηση, πρέπει κάθε φορά να κρίνεται και να επαληθεύεται, να ενισχύεται ή και να αναθεωρείται. Ο Μαρξ υπήρξε ο τελευταίος των μεγάλων θεμελιωτών της οικονομικής θεωρίας και ως τέτοια η μαρξιστική θεωρία αποτελεί την πιο (σχετικά) ολοκληρωμένη θεώρηση της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας, όπως αυτή θεμελιώθηκε με τη μεγάλη βιομηχανία. Ακόμη ο Μαρξ υπήρξε αυτός που απέρριψε τα ουμανιστικά χαρακτηριστικά του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής περί ελευθερίας και δικαιοσύνης και ανέδειξε τις νέες μορφές εκμετάλλευσης της μισθωτής εργασίας με την πιο επιστημονικά ολοκληρωμένη άποψη, στοιχεία που δεν μπορεί

παρά να γοπεύουν κάθε ερευνητή. Η μαρξιστική πολιτική οικονομία εμφανίστηκε ως η πιο πλήρης και χρηστικά απαραίτητη θεωρία για την ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων, αρκεί βέβαια η ερμηνεία που προτείνει να μην περιορίζεται στην επιφάνεια των πολιτικών συμπερασμάτων του Μαρξ, αλλά να μπαίνει στη βασανιστική διαδικασία τεκμηρίωσης των απόψεών του, που αναπτύχθηκαν κυρίως μέσα από τις γραμμές του *Κεφαλαίου*.

Στην ιστορία της οικονομικής επιστήμης η μαρξιστική θεωρία δεν συγκαταλέγεται από ορισμένους στην κλασική οικονομία, και αυτό όχι γιατί θεωρείται υποδεέστερη των προγενέστερων θεωριών που θεμελίωσαν την επιστήμη της οικονομίας, αλλά γιατί θεωρήθηκε μια άλλη σχολή. Θεωρήθηκε μια σημαντική οικονομική μελέτη, αλλά όχι ως συνέχεια των προγενέστερων κλασικών θεωριών του Άνταμ Σμιθ, του Ντέιβιντ Ρικάρντο και του Τζον Στιούαρτ Μιλ. Η μαρξιστική θεωρία μπορεί να είναι πράγματι μια άλλη οικονομική σκέψη, αλλά αυτή η διαφορετικότητα είναι που την κατατάσσει και στην κλασική οικονομική σχολή. Ο Μαρξ δεν αμφισβήτησε απλώς τους προγενέστερους, πράγμα εξάλλου που αποτελεί συστατικό στοιχείο της επιστημονικής σκέψης, αλλά κυρίως τους συμπλήρωσε, τους ολοκλήρωσε.

Όλο το έργο του Μαρξ βασίζεται στα έργα των Άνταμ Σμιθ και Ντέιβιντ Ρικάρντο. Ο Άνταμ Σμιθ υπήρξε ο επιστήμονας που πρώτος χαρτογράφησε τους οικονομικούς νόμους της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, ερμηνεύοντας τον αναδυόμενο τότε καπιταλισμό. Υπήρξε ο θεμελιωτής της οικονομικής επιστημονικής σκέψης, έστω και πρωτόλεια, έστω (επομένως) και με σοβαρά λάθη. Από τη μελέτη του βιβλίου του *Ο πλούτος των εθνών* μαγεύτηκε και ο Ρικάρντο, για να ασχοληθεί με την οικονομία και να καθορίσει μετέπειτα ο ίδιος την ακαδημαϊκή οικονομική σκέψη όλης της Αγγλίας. Το πού βασίστηκε ο Μαρξ γίνεται αντιληπτό και μόνο από τον τίτλο των τριών τόμων του *Κεφαλαίου*: «Κριτική της πολιτικής οικονομίας». Ο Μαρξ δεν ξεκίνησε το επιστημονικό του έργο από μηδενική βάση, καθώς προϋπήρχε η πολιτική οικονομία, πάνω στην οποία περπάτησε, την οποία συνέχισε, αλλά και την οποία ανέτρεψε. Ίσως να αδυνατούσε να σπείρει (τις ιδέες του), αν προηγουμένως κάποιος άλλος δεν είχαν φροντίσει να οργώσουν.

Σε αμφιβολία τίθεται από πολλούς οικονομολόγους ακόμη και το αν θα είχε γραφεί το ίδιο το *Κεφάλαιο*, αν δεν είχε προηγηθεί το έργο του Σμιθ *Έρευνα για τη φύση και τις αιτίες του πλούτου*

των εθνών, στο οποίο στηρίχτηκε ο Μαρξ για να γράψει το *Κεφάλαιο*. Το έργο του αποτελεί συνέχεια των έργων των κλασικών και ταυτόχρονα ασυνέχεια, γιατί η επιστημονική σκέψη δεν χαρακτηρίζεται από συρραφή υπαρχουσών θεωριών, αλλά κυρίως από την ανατροπή τους. Εξάλλου, ο όρος «κλασικοί της οικονομίας» καθιερώθηκε από τον ίδιο τον Μαρξ για τους προγενέστερους και φυσικά δεν θα μπορούσε ο ίδιος να εντάξει και τον εαυτό του μέσα σε αυτούς.

Η μαρξιστική θεωρία όμως αποτελεί συνέχεια της κλασικής. Αποτελεί μέρος της κλασικής οικονομικής σχολής, μόνο αν δεχτούμε την επιστήμη της οικονομίας ως «καθαρή» επιστήμη, ως επιστήμη δηλαδή που είναι απαλλαγμένη από το πολιτικό και κοινωνικό ζητούμενο. Η αποδοχή αυτής της άποψης δεν είναι ούτε λανθασμένη ούτε στενά οικονομίστικη αντίληψη. Η επιστήμη, η κάθε επιστήμη, δεν είναι ο (αυτο)σκοπός, αλλά το μέσον· είναι το εργαλείο, για να ανακαλυφθούν και να ερμηνευθούν τα φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα. Το οικοδόμημα της οικονομικής επιστήμης λοιπόν το θεμελίωσε η κλασική σχολή και η θεμελίωση αυτή ολοκληρώθηκε με το *Κεφάλαιο* του Καρλ Μαρξ. Έτσι, όταν γίνεται χρήση των εργαλείων της οικονομικής επιστήμης, δεν μπορεί να γίνεται κανένας θεμελιακός διαχωρισμός μεταξύ της κλασικής και της μαρξιστικής σχολής, αφού αποτελούν η μια συνέχεια της άλλης. Οι θεωρίες του Μαρξ για τον νόμο της υπεραξίας, την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου, την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους, τις οικονομικές κρίσεις υπερπαραγωγής και άλλες, υπήρξαν ανακαλύψεις-σταθμοί για την καθαρή οικονομική σκέψη.

Όταν ξεκόβει όμως κάποιος την οικονομία από την κοινωνία και την πολιτική, είναι σαν να ξεκόβει την επιστήμη της φυσικής από τα φυσικά φαινόμενα. Γιατί πολιτική οικονομία χωρίς αναφορά στην πολιτική και την κοινωνία δεν υπάρχει. Η θεωρία λοιπόν της υπεραξίας του Μαρξ μπορεί να αποτελεί συνέχεια των προηγούμενων κλασικών θεωριών, η άποψή του όμως για την υλιστική αντίληψη της ιστορίας ανέτρεψε κλασικές θεωρίες και αντιλήψεις, αφού άνοιξε έναν άλλον, τελείως διαφορετικό, δρόμο. Ο Μαρξ με την πολιτική οικονομία δεν ερευνούσε μόνο το επίπεδο και τους ρυθμούς της οικονομικής ανάπτυξης ούτε περιοριζόταν στην ανακάλυψη και μελέτη των οικονομικών νόμων της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας. Μέσα από την οικονομία

αναζητούσε το επίπεδο της κοινωνικής συνείδησης και ευημερίας, τις διαμορφούμενες κοινωνικές ανισότητες και αντιθέσεις, την πραγματική δηλαδή οικονομία-οδηγό της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Μέσα από τον τρόπο παραγωγής ανακάλυπτε τα κοινωνικά και οικονομικά συμφέροντα, τις κοινωνικές τάξεις και τα χαρακτηριστικά που κάθε φορά αυτές αποκτούσαν. Πίστευε ότι «η ανατομία της αστικής κοινωνίας πρέπει να αναζητηθεί στην πολιτική οικονομία...»,¹ ότι μέσα από την πολιτική οικονομία μπορούμε να ανακαλύψουμε τους νόμους εξέλιξης της ανθρώπινης ιστορίας, αφού «ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει την κοινωνική, πολιτική και πνευματική πορεία (προτσές) της ζωής γενικά».² Τοποθετεί την οικονομία σε μια άλλη διάσταση. Της δίνει την κυρίαρχη θέση μεταξύ όλων των κοινωνικών επιστημών. Η ανακάλυψη του νόμου της υπεραξίας κατατάσσει τον Μαρξ στους κλασικούς της οικονομίας και η υλιστική αντίληψη της ιστορίας τον κατατάσσει στους κοινωνικούς στοχαστές της ιστορίας.

Σε κάθε περίπτωση δεν θα γίνει επίκληση του Μαρξ, για να ερμηνευθεί η σημερινή πραγματικότητα, ούτε κανενός άλλου της κλασικής οικονομίας. Θα γίνει όμως επίκλησή τους για να εξεταστεί αν είναι δυνατόν και σε ποιο βαθμό οι θεωρίες της κλασικής σχολής, όπως αυτή ολοκληρώθηκε με το *Κεφάλαιο* του Μαρξ, να χρησιμοποιηθούν στην ανάλυση της εποχής της ηλεκτρονικής επανάστασης και του γενικευμένου αυτοματισμού.

Οι επιστήμονες στις έρευνές τους έχουν την τάση να προσπαθούν κάθε φορά να βρουν λάθη σε προηγούμενες έρευνες. Αυτή η τάση είναι ό,τι πιο ενθαρρυντικό υπάρχει για την ουσιαστική αποτελεσματικότητα των ερευνών. Στην επιστήμη της οικονομίας όμως υπάρχει μια διαφορά, γιατί στις περισσότερες των περιπτώσεων δεν πρόκειται για λαθεμένες ή αντιφάσκουσες αναλύσεις, αλλά για την αλλαγή της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας, την οποία αφορούν οι αναλύσεις.

Οι οικονομικές επιστήμες διαφέρουν από τις φυσικές κατά το ότι οι φυσικές επιστήμες προσπαθούν να ανακαλύψουν το καινούργιο σε κάτι που υπήρχε και υπάρχει, σε κάτι που οι προηγούμενοι φυσικοί είδαν λανθασμένα ή είδαν μερικώς. Από τον Κοπέρνικο μέχρι σήμερα οι φυσικοί κάνουν λάθη, με την έννοια ότι η φύση δεν άλλαξε ούτε σε επίπεδο αστροφυσικής ούτε υποατομικής φυσικής. Στη φύση υπήρχε και υπάρχει το άγνωστο υλι-

κό, που με τη βελτίωση των τεχνολογιών και την αλληλεπίδραση των θεωριών ανακαλύπτεται. Ανακαλύπτεται δηλαδή κάτι που υπήρχε και δεν είχε εντοπιστεί.

Στην οικονομία όμως τα πράγματα είναι διαφορετικά. Η οικονομία αλλάζει αλλάζοντας και τα δεδομένα των ερευνητών. Στη φύση η αντικειμενική κατάσταση παραμένει σχετικά η ίδια, ενώ στην οικονομία και στην κοινωνία η αντικειμενική κατάσταση αλλάζει συνεχώς, έτσι που οι προγενέστεροι οικονομολόγοι αδυνατούν να εντοπίσουν το άγνωστο, γιατί αυτό δεν υπήρχε.

Οι οικονομολόγοι που περιορίζονται στα λάθη των προηγούμενων οικονομολόγων δεν βλέπουν την εξέλιξη, δεν βλέπουν την κίνηση, αλλά ψάχνοντας για λάθη απλώς προσπαθούν να βελτιώσουν τους προηγούμενους, όχι όμως για να βρουν το πραγματικά καινούργιο που δημιουργήθηκε και που αποτελεί την κινητήρια δύναμη της κοινωνίας. Ο ερευνητής είναι πολύ δύσκολο σήμερα να καταλάβει αν στον προηγούμενο αιώνα ένας οικονομικός νόμος ίσχυε ή δεν ίσχυε ή αν βρισκόταν σε μεταβατική φάση, αν δηλαδή βρισκόταν στη φάση του γίγνεσθαι. Αν κατά συνέπεια ο τότε ερευνητής μπορούσε, αν η πραγματικότητα του έδινε τη δυνατότητα να εντοπίσει κάτι που σήμερα έγινε φανερό.

Στο βιβλίο αυτό ερευνάται κυρίως η διαδικασία δημιουργίας του κοινωνικού πλούτου και η διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου στην εποχή της ψηφιακής οικονομίας. Αν ο Άνταμ Σμιθ ήταν αυτός που ασχολήθηκε με τον πλούτο των κοινωνιών, ο Καρλ Μαρξ ήταν αυτός που στάθηκε κυρίως στη συσσώρευση του κεφαλαίου. Και οι δύο αναφέρονται στην ίδια περίπου οικονομική πραγματικότητα, παρά το γεγονός ότι τους χώριζε σχεδόν ένας αιώνας. Η ψηφιακή οικονομία όμως έχει αλλάξει καθοριστικά και τον πλούτο (των κοινωνιών) και τη συσσώρευση (του κεφαλαίου). Αυτό διαπιστώνεται από την έρευνα που αναφέρεται και στα τρία μέρη του βιβλίου, αλλά κυρίως στο δεύτερο, όπου και γίνεται αναφορά στο ζήτημα της παραγωγικής και της μη παραγωγικής εργασίας. Σε αυτό το μέρος γίνεται μια προσπάθεια επαναπροσδιορισμού του χαρακτήρα της συγκεκριμένης εργασίας, τόσο από την πλευρά της κοινωνίας, των κοινωνικών δηλαδή αναγκαιοτήτων, όσο και από την πλευρά των αναγκαιοτήτων του κεφαλαίου. Διαπιστώνεται ακόμη ότι μαζί με την εργασία επαναπροσδιορίζεται και ο κοινωνικός χαρακτήρας του κεφαλαίου,

όπως τουλάχιστον ήταν γνωστός κατά τη διάρκεια της δεύτερης βιομηχανικής επανάστασης.

Οι δυσκολίες που υπήρξαν στη συγγραφή αυτού του βιβλίου οφείλονταν σε δύο κυρίως λόγους. Δεν θεωρήθηκε δεδομένο ότι ο αναγνώστης πρέπει να γνωρίζει εκ των προτέρων τις απόψεις του Καρλ Μαρξ, στις οποίες θα γινόταν αναφορά, πολύ περισσότερο όταν σύγχρονοι οικονομολόγοι έχουν ανατρέψει το περιεχόμενο, αλλά και την ορολογία όχι μόνο του Μαρξ, αλλά και όλης της κλασικής οικονομικής σχολής. Η αναφορά λοιπόν σε κείμενα του Μαρξ (και όχι μόνο) θεωρήθηκε αναγκαία, όσο και αν κάποιοι ειδικοί στις αναλύσεις τους δεν το θεωρούν απαραίτητο.

Η δεύτερη δυσκολία προήλθε από το ότι ήταν σχεδόν αδύνατο να εξεταστεί ένα ζήτημα και ταυτόχρονα να εξαντληθεί η μελέτη του στο συγκεκριμένο μέρος του βιβλίου όπου εξεταζόταν. Το ένα θέμα επαναφέρει το άλλο, το ένα θέμα εξαρτάται από το άλλο. Για να κατανοήσει κάποιος αυτό που γράφεται στην αρχή, θα έπρεπε να γνωρίζει εκ των προτέρων αυτό που γράφεται στο τέλος του βιβλίου. Έτσι αναγκαστικά η ανάλυση σε κάθε μέρος είναι εκ των πραγμάτων μερική και συμπληρώνεται όσο προχωράει η ανάγνωση. Αυτό γίνεται, γιατί ακριβώς τα ζητήματα εξετάζονται καταρχάς μερικώς και όχι στην ολότητά τους. Από αυτή λοιπόν τη μερικότητα προέκυψε αρχικά η εξαγωγή μερικών συμπερασμάτων αντί των συνολικών που προκύπτουν στη συνέχεια.